

МАКИАВЕЛИ И ТАЙНИТЕ НА ДЪРЖАВАТА И ВЛАСТТА

Борислав Гаврилов

„Макар и да охуват моите книги, те все пак ще ме четат...” казва Макиавели в пролога на пиесата „Малтийският евреин” на Кристофър Марлоу и по великолепен начин предсказва „съдбата” на макиавелизма.¹ Днес литературата върху живота и творчеството на Николо Макиавели е огромна и продължава да нараства непрекъснато. Но въпреки многото публикации, все още остава неразрешен големият спор за точната интерпретация на неговите произведения и за базисните му политически позиции. И докато този феномен е обясним при други автори с обемисти и сложни за тълкуване текстове, то и двете основни произведения на Макиавели се отличават със своята краткост и яснота – типичен модел за ясна и чиста ренесансова проза.² Въпреки това, както посочва И. Бърлин, и двете продължават да стоят някак странно в общия свод на трактатите по политическа теория, макар че *„Владетелят”* си остава настолна книга за разбиране на властта и личностите, които я упражняват вече повече от четири столетия.³

Тази тема или поне сродни с нея са засягани (както и повечето, свързани с Макиавели) нееднократно. Достатъчно е да споменем магистралните изследвания на Дж. Покок и Питър Доналдсън, посветени съответно на общото възприятие на макиавелистките идеи през двете столетия след появата на *„Владетелят”* и *„Дискурсите”* и на темата за *„arcana imperii”*, и нейната популярност през шестнадесетия век в контекста на макиавелисткия дискурс.⁴

Днес нито един политик не би се съгласил да бъде определен като „макиавелист”, тъй като според стандартната дефиниция това означава поведение, характеризиращо се с

„политическа хитрост, коварство и зла умисъл.“ Но дали този стереотип е оправдан? Изследователите нямат единно мнение по въпроса и затова тук ще се опитаме да сумираме някои от основните възгледи от времето на самия Макиавели до наши дни.⁵ Разбира се, всеки опит, дори за най-бегла историографска справка върху литературата, засягаща личността и творчеството на Макиавели, ни изправя пред сериозен проблем и като количество, и като типологизация.

Като начало това е име, което поражда, най-меко казано, доста противоречиви чувства, които преминават през цялата гама от злъчно отрицание до благоговейно преклонение.⁶ Сред епитетите, с които то обикновено върви, не липсват екзотични крайности от типа на „Сатана-изкусител“ и „принц на злото,“ както и сравнително по-описателните „откривател на амбицията и отмъщението“, „изобретател на лъжес-видетелството и покровител на лицемерите, тираните и политическите хамелеони.“ Трябва да отбележим, че лошата репутация на Макиавели датира отдавна, но образът му на защитник на коварството и двойствения морал в политиката започва да се изгражда тогава, когато името му става оръжие в големите европейски конфликти отвъд Алпите – скъсването на Англия с Рим, разпадането на католическия свят в хода на Реформацията и Kontra-реформацията, и съпътстващите ги религиозни войни. Кардинал Реджиналд Пол е първият, който лансира идеята, че „Владетелят“ е изворът на идеите и практиките на безкомпромисното, неморално и жестоко управление. В един израз на католически екстремизъм Пол недвусмислено асоциира политиката на английският крал-реформатор Хенри VIII със съветите на Макиавели, а последния – направо с Антихриста. Така още от първата половина на XVI в. започва изграждането на отрицателния дискурс, в който Макиавели е схващан като родоначалник на злото в политическата теория и практика.⁷

Паралелно с това още през XVI в. автори като Стивън Гардинър, Арнолд Клапмар, Себастиан Морсильо, Габриел Ноде и Луи Машон опитват по различни начини да свържат Макиавели с античната традиция на „тайнството на управлението.“ Част от асоциирането на Макиавели с *arcana imperii* засяга начините, по които неговите работи често са третирани в тайнственост и нелегалност. „Владетелят“ циркулира в ръкопис почти две десетилетия, преди да бъде отпечатан през 1532 г. и тъй като се появява след смъртта на Макиавели през 1527 г., не е ясно дали самия той е имал желание да бъде публикуван. Големи части от него са заимствани от Агостино Нифо и използвани в *De regnandi peritia*, издадена в Неапол през 1523 г., без истинският автор да бъде изобщо споменат. Работата на Лусио Паоло Росело *Ritratto del vero governo* от 1552 г. заема и от Нифо, и от Макиавели, и на свой ред е използвана за някои части от работата на Стивън Гардинър, както доказва в студията си Сидни Англо, без при това нито веднъж Макиавели да бъде споменат.⁸ Под най-различни псевдоними се появяват редица преводи на работите на Макиавели, както и напълно фалшиви издания като това, направено от англичанина Джон Улфи.⁹ В няколко случая са правени планове за прочистени издания, които да излязат, без да се споменава името на Макиавели. Всички тези странни издателски истории са събрани и описани в работата на Адолф Гербер, посветена на преводи на Макиавели през XVI и XVII в. Част от този тайнствен или нелегален подход би следвало да отдадем на особеното разбиране през XVI в. на това, което днес наричаме авторско право. В онази епоха било обикновена практика да се заимства от даден автор, без позоваване. Част от този подход следва да се отнесе и към факта, че след като през 1559 г. работите на Макиавели са поставени в първия папски индекс на забранените книги, анонимността се използва, за да се избегне цензурата. Част от тайнствеността сигурно се дължи

и на защитна реакция пред усещането за бъдещи главоболия заради разпространението на опасни идеи – дори Бернардо Джиунта, издател на едно от двете издания на „Владетелят“ от 1532 г., се вижда принуден да защитава своя автор от вероятните атаки на недоброжелателни критици.¹⁰ В някои случаи, като този с английският кралски секретар Уилям Томас, „кражбата“ е мотивирана от желанието да се припечели, като се представят силните политически идеи на Макиавели за дело на мнимия „автор“, в случая Томас. Във всички случаи обаче представянето на макиавелистките идеи по тайнствен и понякога незаконен начин допринася допълнително за неговата репутация на създател на тайнствена, но напълно приложима доктрина за управлението на държавата.

Епископ Стивън Гардинър¹¹ е първият автор на практическо ръководство за управление, базирано на Макиавели, като този своеобразен наръчник е предназначен за испанския владетел Филип II. В предговора към нелегалните издания на работите на Макиавели, направени от Джон Улфи през 80-те години на XVI в. за пръв път се допуска, че целта на Макиавели всъщност е да демаскира тайната на тиранията. В своята работа *De regni regisque institutione* испанецът Себастиан Морсильо повдига друг важен въпрос: как практическите проблеми на общественото администриране биха могли да бъдат дискутирани в светлината на възприетите до момента управленчески добродетели.¹² Произведението на Арнолд Клапмар *De arcanis rerum publicarum* сравнява традицията на „*raison d'état*,“ която възхожда именно към Макиавели, с тацитовата *arcana imperii* и римските правни принципи, според които суверенът е поставен над закона и нормите на ежедневния морал. Работата на Габриел Ноде *Coups d'état*, която също е базирана върху Макиавели, рисува портрета на ефикасния политик или *espri fort*, схващайки го като аналог на древния маг. На свой ред Луи Машон композира една

последователна и подробна защита на Макиавели, според която всички негови важни доктрини могат да бъдат открити в Библията и по този начин автоматически получават печат на легитимност. Тези автори формират основния корпус от ранни разработки, които залягат в основата на огромната литература, интерпретираща наследството на флорентинеца и формират интелектуалната среда, в която се оформя съвременния (към XVI в.) макиавелистки дискурс.

Изследвайки влиянието на макиавелистките идеи, не бива да забравяме и историята на тяхното изкривяване или отричане.¹³ Четиридесет и пет години след смъртта на Макиавели, клането по време на Вартоломеевата нощ го превръща в митологично въплъщение на злото от общоевропейски мащаб, като избиването на френските хугеноти се приписва на внушенията на кралицата-майка, флорентинката Катерина Медичи, която защитавала своите интереси, вдъхновявана именно от внушенията на Макиавели. Така това ужасно престъпление е посочено като прекрасен пример за „*politique a la Florentine*” и връзката с понятието „макиавелизъм” се запечатва завинаги в съзнанието на европейците. Този възглед е лансиран от френският калвинист Джентиле в книга, публикувана през 1576 г., в която религиозната страст е примесена с открита ксенофобия. Така и за католици, и за протестанти Макиавели започва да олицетворява „другия” с неговите подли трикове и аморална перфидност. Елизабетинската театрална сцена скоро представя на своята публика безброй прояви на „*the murthorous Machevil,*” безспорния прототип на шекспировият Яго.

Наред с тази негативна интерпретация се заражда и другата линия в тълкуването и оценката на Макиавели. Тук трябва да посочим, че той не е „пионер” в пропагандирането на бруталната, безскрупулна и жестока политика, което толкова

силно шокира някои от неговите съвременници.¹⁴ Примери за преуспяващи злодеи не липсват както в библейските текстове, така и в творчеството на авторите от класическата древност.¹⁵ Затова и една от най-традиционните интерпретации разглежда произведението на Макиавели като типични за характерния за този период жанр на т.нар. „огледала на владетеля“ и трябва да признаем, че като всяка консервативна хипотеза и тази звучи съвсем логично, особено при едно чисто формално сравнение с други подобни творби.¹⁶ За един голям кръг автори обаче, като започнем от Алберико Джентиле и свършим с Гарет Мейтингли, *„Владетелят“* представлява не толкова сериозен политически трактат или ръководство за поведение, а по-скоро една завоалирана политическа сатира. Оттук произтича и възгледът, защитаван от Жан Жак Русо, Уго Фосколо и С. Ричи, че това произведение е ясно предупреждение за онова, което тираните биха могли да направят, ако бъдат допуснати до властта. Това е развитие на една хипотеза, популярна още през XVI и XVII в., според която Макиавели е имал намерение да приложи спрямо младия Лоренцо де Медичи същата измама, за която се предполага че лорд Съдърланд е използвал срещу Джеймз II, подтиквайки го към насилствени и перфидни действия с цел да ускори неговото падение. Според Френсис Бейкън целият трактат не е нищо повече от една жестока ирония, предназначена да предупреди поданиците за похватите на амбициозните и властолюбиви личности.¹⁷ Бейкън отбелязва, че за да се познава доброто, е необходимо да се изследва и злото, но обикновено е цитиран именно без тази забележка и поради това е смятан за първия, който лансира схващането, че Макиавели не е нито морален, нито неморален, а просто един морално неутрален наблюдател на политическата реалност. Този възглед, който представя Макиавели като обикновен „техник на властта“, нещо като „Галилео на политиката“ и като такъв,

предвестник на модерната, ценностно неутрална политическа наука и днес се ползва с известна популярност сред академичните политолози.¹⁸ Трябва обаче да посочим, че тези твърдения не звучат в синхрон с редица пасажи от *“Владетелят”*, а най-решителното им отрицание идва от другите работи на Макиавели. В повечето от тях ще установим морални принципи и дори чиста емоция, които не прилягат на схващането за студения „техник на властта.“¹⁹

Именно тази особеност дава основание на авторите, които застъпват идеята, че в своята най-популярна работа Макиавели всъщност не отразява истинските си убеждения. Сред тях може би най-екзотично е мнението, изказано от Л. Строс, че той нарочно е препоръчвал тази перфидна политика на владетелското семейство на Медичите, на които е посветена книгата, за да ускори тяхното падение.²⁰ Според логиката на това твърдение злото, докарано до своята крайност, провокира реакция, която довежда до неговото унищожаване. Този републикански Макиавели е открит или по-скоро, преоткрит, през XVIII в. Просвещението, което все още има определени резерви към макиавелизма, вижда в Макиавели един защитник на флорентинската република, предан на нейната кауза, в един период, в който управлението е наистина републиканско, а не фасада за управлението на Медичите. Така до образа на омразният съветник на тираните изгрява авторът на *“Дискурсите”* – горещ защитник на гражданските свободи и правото на гражданите да участват в изграждането на славата и величието на отечеството си. Обстоятелството, че за Макиавели свободата е не цел, а средство, при това средство за завоевания и придобивки и по този начин може да бъде хармонизирана с доктрината за властта, разработена във *“Владетелят”*, не тревожи особено републиканците, за които не е задължително да са и либерали. Други, подобно на Монтескьо, могат да

заимстват онова, което им е необходимо, без да се сблъскват с този проблем. В Гьотевия „Егмонт“ един от героите, наречен Макиавели, съветва Регента да бъде умерен и толерантен (с термини, които историческият Макиавели сигурно би намерил за не особено добри). Така, без да измести от политическия дискурс традиционния „перфиден“ образ на Макиавели, в съзнанието на европейските интелектуалци се появява и един нов, по-благороден, образ на флорентинския канцлер. Но за да отговаря на този образ „Владетелят“ трябва да бъде интерпретиран или като едно изключение, като опортюнистичен опит на един амбициозен човек да се харесана новите господари въпреки републиканските си убеждения, или като плод на една върховна ирония.

Романтиците, особено в Германия и Италия, са особено трогнати от последната глава на „Владетелят“ с нейния страстен призив за освобождението на Италия от чуждестранните нашественици. Интерпретирайки тази глава като един пророчески призив към национално обединение, те преодоляват пропастта, разделяща „Дискурсите“ и „Владетелят“ в името на нацията. Нацията, републиканска и жизнена, си остава идеал, но ако (както предвижда Макиавели) жертването на правилата на личния морал и дори на гражданските свободи ще бъде необходимо за постигането на висшите цели на обединението и независимостта, тогава за постигането на тази висша ценност ще са необходими болезнени жертви. В този смисъл неговите препоръки изглеждат жестоки, но те са такива в името на една добра кауза. Много лесно може да си представим как тази интерпретация може да бъде адаптирана като идеология на фашизма. Неслучайно прочее статията за Макиавели в *Encyclopedia Italiana* е написана от самия Бенито Мусолини.

Според Жан Жак Русо, който също полага усилия да запълни тази пропасть, „Владетелят“ е произведение с прикрито

републикански характер. Като вариант на темата за прикриването и разобличаването, той отбелязва в *“Общесвения договор,”* че *“претендирайки да дава съвети на кралете, Макиавели всъщност дава най-добрия съвет на народа”* и в този смисъл *“Владетелят”* е една републиканска книга. Русо, който понякога е повече блестящ, отколкото точен, може и да бърка, но той е свършено наясно с хитростта на Макиавели. А той е повече от хитър. Той е пряк. *„Хората забравят за убийството на баща си по-бързо отколкото загубата на собственост”*; една неприятна истина, която владетелят, желаещ да консолидира властта си, трябва добре да помни, знаейки, че би могъл да разчита на верността на онези, чийто бащи е убил повече, отколкото на онези, чиято собственост е отнел.²¹

Така републиканизмът на Макиавели се възражда в неочакваната одежда на прадядо-основател на Американската република. Развиващите тази линия виждат Макиавели като родител на една *“атлантическа традиция”* и го поставят начело на линията, кулминирала във *Founding Fathers*.²² В своя впечатляващ исторически синтез Джон Покок се опитва да установи именно една непрекъсната връзка, която да ни води от Флоренция до Филадельфия. Той търси теми, появяващи се в хуманистична Флоренция, лансирани отново в Англия през XVII в. и с посредничеството на английския политически опит, родени отново в революционна и федералистка Америка. Подобен подход позволява на автора и особено на читателя да търсят едно *„полезно”* минало, да бъдат тематично селективни и да оставят настрана по-неприятните части от доктрините на Макиавели, когато се опитват да създадат *„нео-макиавелисткия”* характер на някои от най-важните аспекти на основаването на Америка. Според Покок републиканските концепции на Макиавели са онези семена, от които разцъфва цял нов клон на антимоноархически, републикански и демократични идеи, които

инфилтрират пуританския дискурс на английската революция от 1642 г. и в крайна сметка са инкорпорирани в документите, свързани с основаването на САЩ. В този смисъл Макиавели се изправя пред нас като една енигма, гротескна комбинация от взаимно изключващи се качества: егоизъм и щедрост, жестокост и милосърдие, сложност и простота, злодейство и романтичен героизъм, гореща вяра и хладен атеизъм. Последното дава храна на други интерпретации, които разглеждат творбите му като пример за атака срещу църквата и защита на езически възгледи и практики.²³ Тук трябва да споменем Йохан Готлиб Фихте, за когото Макиавели е автор с дълбок поглед върху дейността на реалните исторически сили, който отхвърля християнските принципи, заменяйки ги с тези на разума, политическата унификация и централизацията. Трябва да признаем, че този възглед има известно основание, тъй като на места Макиавели наистина звучи определено „антихристиянски“, особено когато разглежда религията като инструмент на държавата и прокламира жизненото езичество за по-подходящо от християнството, което със своята мекота отслабва гражданската духовна мощ. Тази позиция е и шокиращо „модерна“, тъй като държавата, която тя провижда не е, както смята Аристотел, просто продължение на човешката природа, място, в което човека се осмисля като „политическо животно по природа“, а продукт на насилствена и преднамерена дейност. В своята книга Себастиан де Грация разглежда прочутия флорентинец именно като моралист и морален философ и търси оценка за ролята на религията в живота и творчеството на Макиавели.²⁴ Този проблем, особено поставен в контекста на епохата, представлява един от ключовете към правилното разбиране на целия политически дискурс на ранната модерност. Не бива да забравяме, че това е време, в което пламъкът на религиозните войни, който изпепелява Европа от средата на XVI до средата на

XVII в. показва, че религията се е превърнала не в обединяваща, а в разделяща сила. Става очевидно, че държавната власт трябва да бъде отделена от задължението на владетелите да бъдат защитници на вярата – това е единствената възможност да се върви напред през хаоса, създаден от конфесионалното противопоставяне. Именно поради това двамата големи дейци от началото на XVI в. – Николо Макиавели и Мартин Лутер – се появяват почти едновременно, което рядко се отбелязва в модерната политическа теория, макар че още Джон Фигс нарича Лутер „помощник“ на Макиавели в процеса на еманципиране на светския владетел от контрола на църквата.²⁵ Неслучайно един от героите на „Мандрагора“, Калимако отбелязва: *“От друга страна, най-лошото, което може да ти се случи, е да умреш и да попаднеш в Ада. Но колко много други преди теб са умрели! И колко много достойни люде са отишли в Ада! Защо трябва и ти да се срамуваш да попаднеш там?”* Дори когато говори сериозно за християнството, Макиавели не крие своя сарказъм. Според него поне в съвременния му вид християнството е безполезно, тъй като, учейки хората да бъдат покорни и да понасят страдания, то всъщност прави *“днешния свят по-слаб”* и поради това полесна плячка за лошите хора. Що се отнася до папството, той е безпощаден. Именно благодарение на лошия пример, даван от папата и римския двор, Италия вече е загубила истинската си вяра и автентичното религиозно чувство. Втория „подарък“ от страна на църквата е провалянето на всяка възможност за обединението на Италия под властта на даден принц или република и по този начин, проваляне на възможността Италия да остане независима и сигурна. (*Дискурси I, 12*). Макиавели не отрича, че страхът от Бог е могъщо оръдие за подкрепа на закона и властта (на принц или република), но неговия бог е

политически, приятел на принцовете, които постигат велики неща.

Франкфуртската школа в лицето на Макс Хоркхаймер първа лансира аргумента, че макиавелистката политика и ренесансовата наука въплъщават новия дух, който ще стане ключов за западното разбиране на модерността, в която освободената от ценностна основа рационалност на *„Владетелят“* остава една от най-важните съставки.²⁶ Макиавели е лансиран като създател на „инструменталния разум“, продукт на една техническа менталност, която не се интересува от целите, а само от средствата. Този възглед се превръща за франкфуртската школа в ключов момент при опита ѝ да обясни катастрофите на модерността. Макиавели е разглеждан като „първия модерен анализатор на властта“ поради това, че прави изключително важното разграничаване между факти и ценности.²⁷ По същата причина той често е възхваляван от представителите на франкфуртската школа и като баща на истинската социална наука – именно към този извод ни подтиква прочутия пасаж, с който започва 15 глава на *„Владетелят“*: *„Но тъй като намерението ми е да напиша нещо полезно за този, който ще го разбере, струва ми се, че е по-правилно да се придържам към действителната същност на нещата, а не към въображаемата истина. Мнозина са си представяли републики и владения, които никога не са съществували. Но тъй като е голяма разликата между как протича животът в действителност, и това, как трябва да се живее, то човек забравя онова, което прави, заради това, което трябва да направи; той по-скоро подготвя своята гибел, отколкото своето спасение: защото този, който желае във всичко да бъде добър, неминуемо погива сред хора, които не са добри. Затова владетел, който желае да запази властта си, трябва да се научи да не бъде винаги добродетелен,*

или с други думи, да бъде или да не бъде такъв в зависимост от необходимостта.”²⁸

Една от най-споделяните и популярни интерпретации на личността и творчеството на Макиавели е тази, която води началото си от Бенедето Кроче.²⁹ Според него и неговите последователи Макиавели е един хуманист и моралист, който добре разбира, че в този свят политическите цели могат да бъдат постигнати само със средства, които са морално отрицателни и в този смисъл е първият теоретик, който разделя полето на политиката от това на етиката. Така, както посочва Федерико Чабод, Кроче с едно движение на перото обръща вековната негативна интерпретация на Макиавели и превръща основния аргумент срещу него, в най-големият му принос към теорията на политиката. Любопитното е, че този възглед може би възхожда към Йохан Готфрид фон Хердер, който определя Макиавели като великолепно отражение на собственото му време, автор, който се е осмелил да опише онова, което другите или не са виждали или не са се осмелявали да опишат.³⁰

През XIX в. се появява цяла вълна нови интерпретации на Макиавели, свързани с разпада на империите и обединителните процеси на национална основа. Така за Хегел Макиавели се явява гений, който правилно схваща необходимостта малките италиански държави да се обединят в едно голямо и жизнеспособно цяло. Абстрахирайки се от конкретната оценка на неговите възгледи, Хегел набляга на факта, че той правилно е схванал „духът на своето време” – необходимостта от създаване на модерна и централизирана държава – и е отговорил по възможно най-добрия начин. Тази оценка оказва силно влияние върху възгледите за Макиавели, формулирани от класическата германска историческа наука. За Леополд фон Ранке Макиавели е ни повече, ни по-малко баща на *Staatsraison*, а за Якоб Буркхард и Фр. Майнеке – създател на концепцията за

държавата като „произведение на изкуството,” а нейните създатели – като художници чиято цел е красотата.³¹ При тази интерпретация политиката напуска полето на етиката и доближава това на естетиката. Този възглед е възприет в някаква степен и от Томас Бабингтон Маколей, за когото Макиавели е политически прагматик и патриот, чиято главна грижа е независимостта на Флоренция и в този смисъл би приел всяка форма на управление, която би могла да я гарантира.

Произведенията на великия флорентинец не остават встрани от вниманието и на представителите на научния социализъм, които по понятни причини се концентрират най-вече върху републиканските възгледи, формулирани във второто му голямо произведение – *„Дискурси върху първите десет книги на Тит Ливий”*. Карл Маркс нарича *„Дискурсите”* *„истински шедьовър”*, а Енгелс в своята *„Диалектика на природата”* оценява Макиавели като *„един от гигантите на Просвещението... освободен от дребнобуржоазните възгледи.”* Тези възгледи намират своята екстравагантна кулминация у Антонио Грамши, който разглежда Макиавели като революционер-новатор, насочващ своите удари срещу *„феодалната аристокрация, папството и техните наемници”*. Грамши дори отива по-нататък, тълкувайки *„Владетелят”* иносказателно, като мит, който символизира идващата диктатура на новите и прогресивни сили, един *„антропоморфен символ”* за хегемонията на колективната воля.³² Антонио Грамши дори хвали Макиавели като теоретик на автономната политическа активност, осигурил възможност да се мисли за оформяне на човешкото общество и история с известна преднамереност, а не просто да остави историята на слепите действия на късмета и съдбата.

В последно време редица изследвания подложиха текста на *„Владетелят”* на модерен, постструктуралистски анализ, който извади на преден план текстуалната комплексност на това

класическо произведение, което изглежда много по-продуктивно от досегашните позитивистки търсения.³³ В резултат на това текстуалната комплексност на това класическо произведение сега е много по-адекватно дефинирана в сравнение с предишния период, когато то бе четено само с оглед позитивистичното му отражение върху модерността.³⁴ Много от по-новите изследвания, сред които трябва да откром великолепната работа на Виктория Кан, се занимават с отношението на политическите концепции на Макиавели върху нормите на италианския ренесансов хуманизъм, които той едновременно олицетворява и отхвърля. Друг автор, работещ в тази насока, е Питър Доналдсън, който отделя специално внимание върху сложната връзка и противоречивостта на целия процес, свързан с публикуването на едно произведение, което изглежда се занимава с неща изначално не предназначени за очите на широката публика.³⁵ Придържайки се близо до текста, той следва различните пътища, по които работите на Макиавели са свързани с античната традиция на тайното познание и мистериите на държавата. Книгата на Доналдсън представлява едно от най-важните изследвания върху историята на ренесансовия политически дискурс. Авторът изследва и разпространеното схващане за макиавелизма като „инструмент за предаване на тайнството на държавата“, както и създаването и циркулацията на политически текстове през XVI в. Отделено е и място за ролята на създателите на тези текстове, както и за влиянието, което Макиавели оказва върху тях. Както посочва П. Доналдсън, при изучаването на влиянието на текстовете, съставляващи политическата тайна (мистерия), въпросът за отношението между печатната книга и ръкописа често има особено важно значение. Във времето на печатарската машина разликата между „тайно“ и „открито“ познание би могла да се мисли като опозиция между „казано“ и „написано“ (както е

преди), но и като разлика между онова, което е написано и разпространявано на ръка и онова, което под формата на отпечатана книга се предлага на широката публика. По наше мнение именно този аспект има определящо значение за начина, по който са възприемани работите на Макиавели през XVI в.

Може би най-известният пасаж от *“Владетелят”* идва от 18 глава, където хитростта на лисицата и силата на лъва са поставени като модели за политическо поведение и където авторът посочва, че макар владетелят да трябва да се държи в унисон с изискванията на моралните добродетели, тогава, когато това е възможно, *„ако възникне необходимост, той трябва да знае как да следва и пътя на злото.”* Тези думи често са взимани като знак за решителното скъсване на Макиавели с миналото, с библейската и класическата традиция, според които службата на принца е неизбежно морална. Но трябва да отбележим, че правейки тези препоръки, Макиавели се опитва да постави собственото си учение в контекста на античната традиция на тайните политически инструкции. За илюстрация на това той се позовава на легендата за Ахил и кентавъра Хирон: *Затова трябва да се знае, че съществуват два начина на водене на борба: единият – посредством законите, другият – със сила; първият начин е свойствен на човека, вторият на зверовете. Но тъй като често пъти само първият начин не е достатъчен, налага се да се прибегва до втория. Следователно един владетел трябва да владее както природата на звяра, така и тази на човека. На това по алегоричен начин учат и древните писатели, които съобщават, че Ахил и много други древни владетели са били давани на кентавъра Хирон, за да бъдат отгледани и възпитани от него. Така че да имаш за наставник получовек-полузвяр, ще рече, че владетелят трябва да умее да си служи както с похватите свойствени за човека, така и с тези, свойствени на животните. Ако той си служи само с едните,*

рисува да изгуби властта си. И така, тъй като на владетеля е необходимо да владее добре похватите на звяра, той трябва да взема пример от лисицата и лъва, защото лъвът е беззащитен срещу примките, а лисицата е беззащитна срещу вълците. Онези, които разчитат само на лъвската сила не разбират нищо от политика.³⁶

Така принципите на Макиавели, които влизали в конфликт с конвенционалния политически морал, получавали опора в древната легенда за тайнствените инструкции, имащи някакво скрито значение. Не е ясно на какво точно Хирон е научил Ахил, но разказвайки историята за неговото обучение древните автори "завоалирано"³⁷ учили принцовете на нещо, което не можело да бъде казано открито. Според Пиндар онова, на което учел Хирон били т.нар. *agraphoi nomoi*, неписаните и неформулирани принципи, според които е конституирано човешкото общество (*Pythian Odes*, VI, 21-7). За Пиндар и за някои други автори съдържанието на тези неписани закони било свързано най-вече с респекта към родителите и страхът към боговете.³⁸ На свой ред Макиавели обръща моралния знак на историята и търси значението ѝ не в нейното конвенционално и религиозно съдържание, а в полуживотнската природа на учителя и в тайнствената природа на неговото учение. Макиавели толкова често е смятан за предшественик на съвременните модели на политическата мисъл – научна, позитивистка и освободена от ценности – че подобна асоциация би могла да ни се стори изненадваща, но във "Владетелят" и "Дискурсите" има пасаж, които биха могли, подобно на историята за обучението на Ахил, да бъдат разчетени като пресечни точки между макиавелистката и сакралната концепция за политиката. Във "Владетелят" 18, Макиавели не толкова отхвърля античната традиция, колкото издига претенцията, че собствената му работа изразява нейния скрит смисъл.

Усилията Макиавели да бъде интерпретиран като възродител или ревизионист на древните мистерии, свързани с държавата, сега ни се струват преувеличени, но фактите, отнасящи се до публикуването на неговите главни работи, както и тяхното съдържание, дават възможност за подобна интерпретация. "Владетелят" и "Дискурсите" са публикувани след смъртта му. Посвещението на "Владетелят" лесно може да се интерпретира като насочено единствено към неговия патрон, нещо като частно ръководство по държавно управление. В самия текст Макиавели често възприема конфиденциален тон, използвайки второ лице единствено число, сякаш беседва еднолично със своя читател, съветвайки го, когато е необходимо, да се отърве от някои принципи на християнския морал, както и да поддържа различни фикции и илюзии в търсене на желан политически ефект. В посвещението към "Дискурсите" той ни се представя в ролята на преоткривател на древните модели на политическата мисъл. В най-проблематичните от морална гледна точка пунктове на своето учение Макиавели го сравнява именно с тайната индоктринация на Ахил в неписаните закони на управлението. Именно тези намеци в текста, както и ренесансовата вяра в най-различни древни тайни традиции, дават началото на една интересна интерпретация, според която истинската тема на Макиавели е именно древната *arcana imperii*, а неговия очевиден аморализъм може да се обясни като специално право на свещения владетел.

Митът за арканата може да ни помогне да си обясним и някои инак доста добре проучени насоки в проникването на макиавелистките идеи. Като начало, започвайки дори още преди публикуването на "Владетелят" и "Дискурсите" през 1532 г., работите на Макиавели са използвани и цитирани без фактическо позоваване на неговото име. Правени са планове за коригирани и прочистени издания, които да бъдат отпечатани

под фалшиви имена, като не броим и множеството нелегални издания. Това до голяма степен може да се обясни с характерното за Ренесанса небрежно отношение към авторското право или пък с необходимостта да се преодоляват преградите на цензурата. Но от друга страна то може и да се дължи на оценката на Макиавели като източник на арканата. За изучаваните в това изследване автори тайните на държавата без съмнение притежават двойствено и в известен смисъл нестабилно съществуване: ако бъдат разкрити на читателите, те престават да бъдат тайни и тяхната мистериозност ще бъде безвъзвратно компрометирана. От тази гледна точка публикуването на арканата от самия Макиавели или от неговите имитатори също се явява един двойствен акт, при който онова, което се разкрива, в същото време се и прикрива – чрез неяснотата на изказа, ограничения тираж, фалшифициране на данните за публикацията или по други начини. По този начин Макиавели е свързан с мита за *arcana imperii* не само чрез идентификацията на неговите работи като част от древната традиция, но и чрез неясния начин на публикуването им. Komplцираната история на трансфера на макиавелистките идеи, изучавана от Гербер и мнозина други, може отчасти да бъде разбрана като произтичаща от парадокса на общественото разпространение на тайните на държавата.

Според легендата, точно преди смъртта си на 21 юни 1527 г. Макиавели споделя с приятелите си, че е сънувал странен сън.³⁹ В съня си той среща група от дрипави бедняци, които запитал накъде са се запътили. Те му отговорили, че са светите и благословените, и са се запътили към небето. По-нататък срещнал група от достолепни и богато облечени мъже, разискващи важни политически проблеми. Сред тях той разпознал големите философи и историци от античността (Платон, Плутарх, Тацит). На същия въпрос те му отговорили –

“Ние сме прокълнатите и отиваме в Ада”. Споделяйки с приятелите си, Макиавели отбелязал, че с радост би предпочел компанията на мъдреците в ада, отколкото суката с праведниците в небесните селения.⁴⁰

Макиавели умира на 21 юни 1527 г., вероятно от перитонит, след като се изповяда за греховете си пред отец Матео. Смята се че на 20-ти юни е взел прекалено голяма доза от хапчета с алое, които отдавна използвал, за да лекува стомашните си болки и главоболието си. Погребан е на 22-ри в църквата Санта Кроче, където са останките на повечето велики флорентинци като Галилео и Микеланджело. На гроба му през XVIII в. е поставена скромната епитафия: “*Никоя награда не може да бъде достойна за това велико име*”.

БЕЛЕЖКИ:

¹ Драма в бели стихове. Поставена е за първи път вероятно през 1592 г., но е публикувана едва през 1633 г. (*Though some speak openly against my bookes, yet will they read me . . .*)

² Оценката е на Isaiah Berlin, “The Question of Machiavelli, *The New York Review of Books*, vol. 17, N. 7, November 4, 1971.

³ Независимо дали си го признават или не!

⁴ Виж J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment, Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975) и Peter S. Donaldson, *Machiavelli and the Mystery of State* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988).

⁵ Литературата върху Макиавели е огромна и затова тук ще посочим само някои последни по дата заглавия: Athanasios Moulakis, WHICH MACHIAVELLI?, *Perspectives on Political Science*, Spring 1993, Vol. 22, Issue 2; Harvey C. Mansfield, *Machiavelli's Virtue* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1996; paperback edition 1998), xvi + 371 pp., ISBN 0 226 50369 0.; Louis Althusser: *Machiavelli and Us*. Edited by Francois Matheron. Translated with an Introduction by Gregory Elliott. (London and New York: Verso, 1999. Pp. xxii, 136; Leo Paul S. de Alvarez: *The Machiavellian Enterprise: A Commentary on The Prince*. (DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 1999. Pp. x, 144.

⁶ Machiavelli. Thomas Babington Macaulay. 1909-14. *English Essays: Sidney to Macaulay*. The Harvard Classics

⁷ Виж по-подробно Felix Raab, *The English Face of Machiavelli: A Changing Interpretation, 1500-1700* (London: Routledge & Kegan Paul, 1965).

⁸ Lucio Paolo Rosello, *Ritrato del vero governo* (Venice, 1552). Виж също и Anglo “Crypto-Machiavellism.”

⁹ Фалшиви се наричат онези издания, които излизат под измислено име, с фиктивно място на отпечатване и неверна година, т.е. нещо, което днес бихме нарекли напълно фалшиво издателско каре.

¹⁰ Виж Nicolo Machiavelli, *Il Principe* (Florenca, 1532), уводно писмо.

¹¹ Стивън Гардинър (1483?-1555)- английски прелат и държавник. Завършва в Кеймбридж, където е и майстор на Тринити Хол; от 1540-47 г. е Канцлер на Кеймбридж. След падането на Улси е секретар на Хенри VIII – до 1534 г. Назначен е за епископ на Уйнчестър през 1531 г. След смъртта на Томас Кромвел има голяма влияние; един от вдъхновителите на шестте точки (1539 г.). При управлението на Едуард VI е затворен в Тауър. По-късно подкрепя Мери Тюдор срещу Елизабет пледирайки за незаконния статут на последната.

¹² Това е първият испански трактат, който изрично цитира *Владетелят* на Макиавели.

¹³ Stephen Orgel, *The Illusion of Power*, Berkeley, 1975, pp.42-3; Johnatan Goldberg, *James I and the Politics of Literature*, Baltimore, 1983

¹⁴ Въпреки това един автор упорито ни убеждава, че Морис Саксонски е усвоил всичките си перфидни политически ходове именно от произведението на Макиавели. Лорд Литълтън хвърля вината за многобройните актове на държавна измяна демонстрирани от дома на Гизите в хода на религиозните войни от втората половина на XVI в. и дори за клането в нощта на Свети Вартоломей именно върху прочутия флорентинец. Трети твърде прозрачно намекуват, че идеята за "Барутния заговор" трябва да бъде обвързана с макиавелистките доктрини, поради което неговото чучело би трябвало да се изгаря заедно с това на Гай Фокс. От неговото презиме е изкован синонимът за хитър и нечестен човек, а кръщелното му име е схващано от някои като синоним за дявола.

¹⁵ Проф. И. Бърлин привежда библейските фигури на Яков и Йешуа, Самуил и съветите, които той дава на Саул; от Тукидид – прочутият диалог на Мелиан и някои текстове от „Политика“ на Аристотел.

¹⁶ Сравни R. W. Truman, *Spanish treatise on government, society, and religion in the time of Philip II: the "De regimine principium" and associated traditions*, Leiden, 1999.

¹⁷ „So that we are much beholden to Machiavelli and others like him, who openly and unfeignedly declare and describe what men do and not what they ought to do“, сравни Francis Bacon, *Advancement of Learning*, 21, 9.

¹⁸ Това схващане се поддържа от Cassirer и Sir Keith Hancock, за които Макиавели е просто един „студен техник на властта“.

¹⁹ Като се започне от „Дискурсите върху първите десет книги на Тит Ливий“, насочени към най-горещите флорентински патриоти, минем през „Флорентинската история“, посветена на един от най-изявените и амбициозни папи и стигнем до неговите писма, спомени и пиеси.

²⁰ Leo Strauss, "Machiavelli's Intention in The Prince," *American Political Science Review* 51, no. 1 (1957): 13-40.

²¹ Както отбелязва Маколей в прочутото си есе поместено в *Edinburgh Review*: "Such a display of wickedness naked, yet not ashamed, such cool, judicious, scientific atrocity, seemed rather to belong to a fiend than to the most depraved of men. Principles which the most hardened ruffian would scarcely hint to his most trusted accomplice, or avow, without the disguise of some palliating sophism, even to his own mind, are professed without the slightest circumlocution and assumed as the fundamental axioms of political science."

²² J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment, Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975).

²³ Тази линия води началото си от Фихте и е продължена от Джузепе Прецолини (Giuseppe Prezzolini) и Хирам Хайдн (Hiram Haydn). В противоречие с този възглед се изказва един от най-големите съвременни биографи на Макиавели, М. Ридолфи (Marchese Ridolfi). Още през XIX в. е публикувана една анонимна компилация озаглавена *Religious Maxims faithfully extracted from the works of Niccolò Machiavelli*, която очевидно застъпва същия възглед.

-
- ²⁴ Sebastian de Grazia, *Machiavelli in Hell*, Princeton, Princeton University Press, 1989. xi, 497 pp.
- ²⁵ John Neville Figgis, *Political Thought from Gerson to Grotius, 1414-1625* (New York: Harper & Brothers, 1960).
- ²⁶ Max Horkheimer, *Beginings of the Bourgeois Philosophy of History*, (1930) in *Between Philosophy and Social science: Selected Writings*, trans. G. Frederic Hunter, (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1993), 315-88.
- ²⁷ Max Lerner, Introduction to Nicolo Machiavelli, *The Prince and the Discourses* (New York, Modern Library, 1950).
- ²⁸ Цитатът е по Николо Макиавели, *Владетелят*, С. 2004 г., с. 79
- ²⁹ Виж В. Croce, *Elementi di Politica*, Bari, 1925.
- ³⁰ Този възглед е подкрепян от Ранке и Маколей.
- ³¹ Fr. Meinecke, *Machiavellism: The Doctrine of Raison d'état and Its Place in Modern History*. Eng. Trans. By Douglas Scott, London, 1957, p. 60.
- ³² Единственото по-подробно изследване върху Макиавели дело на изявен болшевишки интелектуалец е предговора към изданието на *Владетелят* (Московская Академия, 1934) дело на Лев Борисович Розенфелд (Каменев). В него Каменев следва общо взето историко-социологическия подход и описва Макиавели като активен публицист занимаващ се с „механизмите на борбата за власт“ между отделните италиански княжества, който майсторски изследва „социологическата джунгла“ предхождаща създаването на „силната, национална буржоазна италианска държава.“ Виж за това по-подробно у Ch. Abramsky, "Kamenev's Last Essay" in *New Left Review*, London, June, 1962, pp. 34-42.
- ³³ Виж общо Albert Russell Ascoli and Victoria Kahn (eds.), *Machiavelli and the Discourse of Literature* (Ithaca, NY& Cornell University Press, 1993).
- ³⁴ Виж Rebhorn; Ascoli and Kahn. (Victoria Kahn)
- ³⁵ Peter S. Donaldson, *Machiavelli and the Mystery of State* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988). Както ни учат съвременните имиджмейкъри, онова което е необходимо на един режим, за да се задържи и на една политика да бъде успешна е не истината, а доверието (credibility). Дали един трик, за който се знае че е трик все още може да работи?
- ³⁶ Н. Макиавели, *Избрани съчинения*, *Владетелят*, превод Иван Тонкин, С. 1985 г. По-нататъшните цитати от *Владетелят* и *Размишления върху първите десет книги на тит Ливий* ще бъдат по това издание.
- ³⁷ "Questa parte è suta insegnata a' principi copertamente dagli antichi scrittori." Позоваванията на Макиавели са от *Nicolo Machiavelli: tutte le opere*, ed. Mario Casella (Florence; 1969). Там, където е ползван български превод ще се позоваваме на изданието от 1985 г. (Николо Макиавели, *Избрани съчинения*, С. 1985 г., изд. Наука и изкуство, превод Иван Тонкин).
- ³⁸ Джордж Томпсън дава доста пълно и ценно наблюдение върху *agraphoi* помои в своето издание на *The Oresteia of Aeschylus*, 2nd ed. (Amsterdam and Prague, 1966), II, pp. 200-2. За едно особено интересно проучване върху това как интерпретацията на Макиавели на историята за Хирон се отразява върху неговите по-късни портрети във Франция виж Heather Ingman, "Machiavelli and the interpretation of the Chiron myth in France," *Journal of the Warburg and Courtland Institutes XLV (1982)*, 217-27. В своето изследване Ингман подчертава промяната в моралната значимост на Хирон, но не се задълбочава над връзката между съветите на Макиавели и тайното учение.
- ³⁹ Maurizio Viroli, *Niccolò's Smile, A biography of Machiavelli*, Hill and Wang, New York, 2004, p. 6.
- ⁴⁰ Този епизод напомня за друг един сън, за който ни съобщава Цицерон в своя трактат за републиката. В него Сципион Стария се явил на сън на своя племенник Сципион Емилианус и му казал: "Всички онези, които са запазили и уголемили своето отечество имат специално място запазено за тях в небесата, където ще се радват на вечно щастие. Защото нищо от това, което

се твори тук на земята не радва повече върховното божество, което управлява вселената, от обединенията на хората заети с раздаването на правдата, наричани държави. Техните владетели и защитници идват от там (Млечния път) и там се завръщат.”

MACHIAVELLI AND THE SECRETS OF THE STATE AND POWER

Borislav Gavrilov

Today no politician could accept to be named as a “Machiavellian” as according to the standard definition that means a behavior described as “political cunningness, intrigue and malice”. But is this stereotype is justified? The scholars have different opinions on this matter and that is why here the author tries to sum up some of the main views from the Machiavelli time up to present day. Of course every attempt if for a short historiography review of the literature devoted to the personality and the works of Machiavelli confronts the researchers with the serious problem of quantity as well as typology.